

Zelenka, Miloš

Horizonty současné literární komparistiky v slovanských zemích

Opera Slavica. 2007, vol. 17, iss. 1, pp. 42-47

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117229>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Horizonty současné literární komparatistiky v slovanských zemích

Ve dnech 24.-26. května 2006 se v polském Lowiczi konala mezinárodní komparatistická konference na téma Horizonty současné literární komparatistiky v slovanských zemích. Konferenci, která byla pečlivě připravena s velkým časovým předstihem, organizovaly Komise pro komparativní dějiny slovanských literatur při Mezinárodním komitétu slavistů (MKS) a Katedra polské literatury Filologické fakulty Mazovské vysoké školy humanitně-pedagogických studií. Mezinárodní setkání slavistů a komparatistů obsahově vyzplynulo především z činnosti této Komise, do jejíhož čela byla na XIII. mezinárodním sjezdu slavistů v Lublani 2003 jmenována prof. dr. hab. Halina Janaszek-Ivaničková. Reorganizovaná Komise s převážně novými členy rychle zahájila své aktivity, které se tematicky rozdělily do dvou sfér: 1. literárněhistorický výzkum slovanských literatur po politických změnách roku 1989, 2. metodologicko-teoretická rekognoskace možností komparatistiky jako literárněvědné disciplíny. Komise uspořádala ve spolupráci s Katolickou univerzitou v maďarské Piliščabě konferenci Slované literatury po roce 1989 v dialogu s Evropou a se světem. Výsledkem se stal monumentální čtyřdílný stejnojmenný projekt, který se pokusil systematicky zmapovat nové fenomény v společensko-literární situaci Slovanů po roce 1989, zejména jak se utvářela a z jakých zdrojů čerpala antropologizace myšlení o literatuře v konfrontaci s předchozí ideologizací, jak se formovaly nové estetické modely.¹ Konkrétně šlo o přesnější vymezení problémů spojených s procesem demokratické a uměleckého pluralismu, např. o feministickou literaturu či literaturu etnických a interetnických transgresí, sociálních a sexuálních minorit, o literaturu ekologické a antiglobalistické narace hlásající perspektivu a možnost fungování jiných světů. Projekt se dále zaměřil na historiosofické otázky dekonstrukce a poststrukturalismu v slovanských kulturách, na vztah „vysoké“ a „nízké“ literární tvorby, na estetická východiska triviálního písemnictví, pop-kultury a antikultury. Samostatnou tematickou skupinou se stalo studium tzv. literatury nomádké ve všech jejích aspektech (literatura migrační, emigrantská, imigrační, exilová ad.), kde fenomén emigrace se široce chápe nejen jako reální fakt v životě Slovanů, ale jako poetologická a poznávací hodnota stabilně zakomponovaná v žánrovém systému slovanských literatur bez ohledu na konkrétní časový úsek.

Po úspěšném završení tohoto ambiciózního projektu se pozornost Komise v jejím pětiletém funkčním období soustředila na teoretické horizonty srovnávacích studií ve slovanských zemích, na rozdílná chápání a jednotlivé komparativní koncepce, které se vyvíjely od zkoumání meziliterárních shod a recepční závislosti přes mezioborová studia k tzv. transkulturním bádáním, k intertextuální a kulturně-analytické linii současné komparatistiky. Konference si kladla za cíl vyjádřit se i ke kategorii světové literatury, k teoriím meziliterárnosti a také ke stávající kritice komparatistiky jako autonomní disciplíny, k tomu, že komparatistika se někdy vědomě vzdává svého ustáleného určení a distinktivní identity, kterou nahrazuje principem „komparování“ jako specifického způsobu čtení a interpretace.

¹ *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Tom I. Transformacja.* Red. Halina Janaszek-Ivaničková, Warszawa, Dom Wydawniczy 2005, 304 s. *Tom II. Feminizm.* Red. Ewa Kraskowska, Warszawa, Dom Wydawniczy 2005, 240 s. *Tom III. Podmiotowość.* Red. Barbara Czapiak, Warszawa, Dom Wydawniczy 2005, 282 s. *Tom IV. Mniejszości.* Red. Mieczysław Dąbrowski, Warszawa, Dom Wydawniczy 2005, 272 s.

Rokování konference, které se účastnilo zhruba 25 badatelů z 11 zemí (Bulharsko, Česká republika, Chorvatsko, Japonsko, Makedonie, Německo, Polsko, Rusko, Slovensko, Španělsko a Ukrajina; nedorazili ohlášení badatelé z Maďarska a Estonska), uvítal rektor Mazowské vysoké školy humanitně-pedagogických studií Wiesław Balcerak a děkan Filologické fakulty Stefan Warchol spolu s vedoucí Oddělení srovnávacích studií Ludwikou Jazukiewicz-Osefkowskou. Po nich vystoupila hlavní organizátorka a vedoucí Katedry polské literatury Filologické fakulty v Lowiczi a vedoucí Komise pro srovnávací dějiny slovanských literatur při MKS Halina Janaszek-Ivaničková, která načrtla vědecké cíle mezinárodního setkání probíhajícího v pěti po sobě následujících tematických blocích (Teorie komparatistiky, Ďurišiniáda, Evropa a Slované, Feminismus a postmodernismus, Nové tendence ve studiu slovanských literatur).

První den jednání 24. 5. 2006 zahájil první blok věnovaný teorii komparatistiky: uvedl jej referát (přednesený v nepřítomnosti autora) I. Pospíšila (Brno) *Problém hodnoty a rovnosti v literární komparatistice včera a dnes (Několik poznámek ke koncepci „areálové hodnoty“)*, který analyzoval Ďurišinou koncepci světové literatury jako jednotný obecný genotyp eliminující ze své metapozice estetickou hodnotu. Podle Pospíšila i přes proklamaci rovnocennosti v literárních vztazích je možné se vrátit ke kritizovanému pojmu „vliv“. L. N. Budagova (Moskva) v příspěvku *Komparatistika v současných slavistických výzkumech* se zabývala změnami v ruské srovnávací literární vědě za poslední desetiletí, připomněla Ďurišinuův projekt *Dejiny komparatistiky v socialistických krajinách* (1986), V. M. Žirmunského, N. I. Konrada, M. P. Alexejeva ad. Upozornila, že s depolitizací humanitních věd v období „perestrojky“ se ruská komparatistika vrátila k dědictví zakladatele historické poetiky A. N. Veselovského. H. Janaszek-Ivaničková (Warszawa-Lowicz) nazvala své vystoupení *Status literární komparatistiky v postmoderním světě*, v němž vymezila obligatorní znaky současné srovnávací vědy, jakýsi „komparatistický dekalog“ k němuž přiřadila následující aspekty: diseminace a metodologický pluralismus, internetový dialog v procesu globalizace, postkoloniální emancipační diskurs, interpersonálnost komparatistiky, ofenzíva dekonstrukcionismu a sociálních věd, komparatistika jako „literatura v kontextu“, interkulturnost komparatistiky, heterogenita, komparatistika jako disciplína transkontinentálního sblížení. L. Wiśniewska (Bydgoszcz) v referátu *Paradigmata v komparatistických výzkumech* upozornila, že nové koncepce srovnávací vědy se soustřeďují k otázce metod, nikoli k určení samotného předmětu; zároveň se dotkla postavení teorie mýtu v současné literární vědě. Zatímco současný mýtus odráží lineární paradigma, archaický mýtus proponuje emocionální poznávání světa v čase a prostoru.

Blok *Ďurišiniáda* zahájil P. Koprda (Nitra – Bratislava), který v příspěvku *Ďurišin: směřování k meziliterárnosti a k procesuálnosti v očích světa* interpretoval Ďurišinuův vztah k Veselovskému (vytvoření pojmu typologické analogie) a k ruskému formalismu (pojem procesu). Celkově srovnal vývoj světové literární komparatistiky s Ďurišinouým systémem meziliterárnosti, který nepopírá vývojovou hodnotu literárního jevu na úkor hodnot absolutních či regionálních. Poté Koprda představil komparatisty, kteří se hlásili k Ďurišinovi a čerpali z něj (J. M. Lotman, T. F. Carvalhalová, R. Retamar, E. Miner, A. Gnisci, G. Kaiser, Z. Konstantinović, C. Guillén, S. Bassnetová, R. Weltek, A. Marino ad.). A. Lipatov (Moskva-Toruň) v referátu *Evropský literární proces a slovanské literární jednoty. Geneze a počáteční etapy moderní literární historie* podal historický pohled na dějiny slovanských literatur v kontextu evropské kultury, přičemž rozlišil pojem mikroregionu a makroregionu v tzv. oblasti „slavia orthodoxa“. K Ďurišinovi se přihlásil tezí, že je třeba hledat nadná-

rodní význam nacionálně zakotvených autorů, a to i v období, které předcházelo národnímu obrození. J. Starnawski (Lowicz) v referátu *Slovanská literatura nebo slovanské literatury?* (předneseno v nepřítomnosti autora) rekapituloval okolnosti vzniku a fungování kateder slovanských literatur, které se po porážce Francie počátkem 19. stol. z politických důvodů formovaly převážně v německojazyčném kontextu. Němce lze proto paradoxně považovat za zakladatele univerzitních kateder slavistiky. Starnawski se nakonec mylně ztotožnil s překonanými názory polské a německé literární historie (J. Kleiner, O. Walzel), že neexistují slovanské literatury, ale pouze literatury slovanských národů. Nepřítomnost badatele neumožnila kriticky reagovat na taxativní výčet autorů dějin slovanských literatur, mezi nimiž nebyl např. připomenut F. Wollman a jeho *Slovesnost Slovanů* (1928). Zajímavý text *Horizonty srovnávacích literárních dějin na Iberském poloostrově* prezentoval mladý španělský badatel C. Dominquez (Santiago de Compostela), který informoval o metodologických problémech spjatých s vytvářením komparativních dějin Iberského poloostrova, v němž se střetává množství národností, jazyků a mikroliteratur. Badatel zde připustil inspirativní vliv slovenské literární komparistiky (D. Ďurišin, M. Bakoš, P. Korprda), která do Španělska pronikala prostřednictvím německých a francouzských překladů. Autor těchto řádků (Praha-České Budějovice) v příspěvku *Česká a slovenská tradice meziliterárnosti v kontextu současné komparistiky* zachytil teorie meziliterárnosti v 20. století, zejména jak se tyto koncepce metodologicky a historicky formovaly od vydání klíčových monografií P. Van Tieghema *Littérature comparée* (1931) a D. Ďurišina *Problémy literární komparistiky* (1967). Rozkolísání předmětu a badatelské metodologie srovnávacích studií je podle autora cestou od přísně ontologického pojetí k epistemologické definici komparistiky, kterou je srovnávání jako fundamentální princip každé myšlenkové operace. A. Kola (Toruň) se ve svém vystoupení *Vývoj srovnávacích studií od slovenské filologie ke kulturním bádáním* zamyslel nad směřováním současné komparistiky, která se stále častěji odvrací od filologického základu ke kultuře a sociálním vědám. Komparatika v tomto pojetí je spíše metodou, nikoli pevně vymezeným předmětem. Ačkoli vzniká v oblasti národních literatur, projevuje se hlavně v nadnárodním kontextu. Kola upozornil ve sféře kulturologie a regionalistiky na výzkumy amerického badatele S. Fische, který se inspiroval generativní jazykovědnou gramatikou N. Chomského.

Druhý den jednání 25. 5. 2006, který otevřel blok *Evropa a Slované*, zahájil text V. Agiejevy (Kijów) *Koncepce europeizace v ukrajinské kritice 20. století*, který upozornil na skutečnost, že projekty modernizace ukrajinské kultury už od přelomu 19. a 20. stol. byly organicky spjaty se západní a střední Evropou a jejími hodnotami, dotkla se též etické motivace ukrajinské literatury, v níž estetické aspekty byly ve službách religiozity. Ch. Balabanova (Sofia) v příspěvku *Pohled na meziliterární společenství a areály v období evropské integrace po roce 1990* se věnovala vzkříšení pojmu střední Evropa, která díky Kunderově esaji se profiluje jako nostalgie po habsburské monarchii a která i dnes inkorporuje rozličné kulturní a národní identity bez pevně vymezeného centra a periferie. Středoevropskost jako typ mentality byla vždy skeptická, racionální a západoevropská, paradoxně se po roce 1990 proměnila z geopolitické ideje na regionální, neboť střední Evropa se po vstupu do Evropské unie přiblížila Západu a opětovně vzdálila Balkánu. A. Lisiák (Berlin) v referátu *Středoevropské a východoevropské kultury a slovanské literatury a kultury* ohraničila geograficky a kulturně středoevropskou a východoevropskou oblast, přičemž rozebrala terminologické a sémantické konotace těchto fenoménů v nejrůznějších teoretických koncepcích (M. Cornis-Pope, J. Neubauer, S. Tötösy de Zepetnek ad.) a v dí-

lech spisovatelů hlásících se k středoevropské identitě (C. Miłosz, M. Kundera, P. Esterházy, D. Kiš, C. Magris, I. Kertész). R. K. Zawodzki (Lowicz) ve vystoupení nazvaném *Vklad sv. Vojtěcha sjednocené Evropě* ocenil význam českého světce, kterého lze označit za člověka kultury, jednoho z prvních velkých evropských demokratů. Podle Zawodzkeho sv. Vojtěch, který studoval v Magdeburku, se stal symbolem středoevropského usmíření a vyrovnání s Němci. K. a B. Rimanovi (Rijeka) v společném textu *Úloha populárních religiózních písní v integrované Evropě* zkoumaly vliv latinské liturgické hymnologie na chorvatské písemnictví, zejména podrobily rozboru zpěvník *Canthus catholicus*, který počátkem 18. stol. koloval v střední a jihovýchodní Evropě v opisech a v redakcích reálnotvorných národním jazykem. Podle badatelek existence latinských pramenů na Balkáně celkově poukazuje na příslušnost tohoto makroregionu k střední Evropě.

Jako módní téma byl do programu konference poněkud neústrojně vložen blok věnovaný feminismu a postmodernismu, referáty bylo možné přeadit jinam, většina z nich měla převážně politologický ráz. I přes tuto skutečnost blok svou kritičností analyzoval otázku *Gender Studies* v slovanských zemích po roce 1989, jak tomu bylo např. v referátu E. Kraskowské (Poznaň) *Gender Studies v slovanských literaturách, kritice a teorii po roce 1989*. Podle badatelky na vzestup genderových studií v postsocialismu měl vliv západní feminismus a jeho teorie a také profeministická politika Evropské unie. Kraskowská podala komparativní analýzu feminismu a jeho rozšíření ve střední a východní Evropě. Zatímco Česká republika z tohoto srovnání vyšla příznivě, východní Evropa s výjimkou Ukrajiny v recepci feminismu údajně zaostala. H. Serkowska (Warszawa) v referátu *Přínos feministické kritiky jako způsobu čtení komparativním studiím* upozornila na přednosti a slabiny současných feministických teorií, které jsou svých charakterem globální a nadnárodní, metodologicky čerpají převážně z hermeneutiky a dekonstrukce (R. Barthes), zároveň si položila otázku, zda existuje ženský kánon literárního čtení (H. Miller, W. Woolfová) a specificky literární ženská tvorba. Největší slabinu feministického hnutí autorka shledává v jeho rozříštění, ve váhání feministek mezi „věčným partyzánem“ a snahou po institucionalizaci. Obdobně K. Duniec (Lowicz) v referátu *Ambivalence identity v současném divadle* podrobila rozboru problém ženské orientace, pozornost zaměřila na tvorbu Z. Baumanna a na hnutí „nových brutalistů“ zdůrazňujících motivy sexualnosti ženského těla. Postavy zde nemluví, ale komunikují jazykem těla a vyjadřují se k následujícím tématům: asymetrie mezilidských vztahů, lesbická láska, patologické jevy v rodině. Snaha po expresi a šoku vede k experimentu v oblasti vyjadřovacích prostředků, především k potlačení slova, které v divadle nemůže existovat bez těla. Jediný mimoevropský badatel z Japonska T. Mochizuki (Sapporo) v referátu *Postmoderní percepce Dostojevského v současné ruské literatuře* taxativně vyčíslil ruské prozaiky, kteří intertextuálně využívají styl a myšlenky textů Dostojevského (V. Axenov, V. Sorokin, A. Levkin, D. Galkovskij, V. Pelevin ad.). A. de Lazari (Łódź) v referátu *Kulturologické programy v literárních výzkumech přítomných seznámil s myšlenkami nizozemského etnopsychologa G. Hofsteda, zkoumajícího, zda dílo jako etická hodnota vyjadřují kategorii národní identity anebo je odtrženo od světonázoru autora*. W. Olbrychova (Warszawa) v příspěvku *Poláci v očích Rusů a Rusové v očích Poláků jako badatelské téma v polské a ruské humanistice* směřovala do oblasti komparativní imagologie. Autorka načrtla faktografický přehled prací z oblasti polsko-ruských politických a kulturních vztahů, zejména vyzdvihla antologii *Dusza polska i rosyjska. Od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Solženicyna* (2004, ed. A. de Lazari), která zrekonstruovala společné kořeny kdysi znepřátelených kultur a také

práci L. Suchanka *Rosjoznawstwo* (2004), proponující Rossia Studies jako interdisciplinární a integrální vědu o Rusku.

Poslední blok *Nové tendence v studiu slovanských literatur*, v němž absentovalo nejvíce původně přihlášených účastníků, zahájila I. Skoropanová (Minsk), která přednesla příspěvek *Neteratura jako objekt ruských a ukrajinských literárních vědců*. Jak známo, pojem „neteratura“, resp. texty v „net-formě“ označují literární texty šířené po internetu, v nichž specifické podoby nabývají otázky autorství, recepčního působení, ale především formy jako způsobu smyslové, „materiální“ existence díla. Vystoupení bylo spíše informativním sdělením určeným kolegům ze středoevropských zemí o tom, jak se v bývalých sovětských regionech vyrovnávají s fenoménem internetu. A. Nowosad (Kraków) ve svém referátu *Literární diskurs v informační epoše* podrobil komplexní analýze současný literární jazyk, který se přizpůsobuje marketingu, obchodu a ekonomice. Na adresu literární kritiky ve většině slovanských zemích konstatoval, že si dosud nevytvořila adekvátní metajazyk, kterým by mohla popsat novou skutečnost. V současném diskursu literatura navenek vystupuje jako „rozmytá množina“, jako očekávaná a neočekávaná informace. S. Stojmenská-Elzeser (Skopje) ve svém vystoupení *Implikace teorie cizího v slavistických kulturologických bádáních* se vědecky vrátila k tématu internetu, k nové komparativní disciplíně zabývající se šířením svých i cizích textů v „net-formě“, kde dosud v rovině autorského práva není stanovena morální ani právní zodpovědnost za slovo. Tato interdisciplinární oblast bádání se stává produktivní stejně jako translologie, imagologie či postkoloniální kritika. Poté následoval referát L. Pavery (Opava) *Vědecký výzkum druhových a žánrových modifikací v středoevropském kontextu*, který představil dlouhodobý projekt *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, v němž je zřetelný návrat ke genologii v současně literární vědě. Ta v epoše informační kultury věnuje teoretickou pozornost i novým žánrům dosud bez historického ukotvení. Jako příklad žánrové stability a lability (kontrastní pojetí žánru jako „tekutého pisku“ a normativní model) uvedl žánr kroniky a cestopisu, jejichž kompoziční postupy jsou využívány i v období postmodernismu. Jednání konference ukončil referát N. Basella (Talin) *Problémy literární komparistiky v příbalském pohraničí slovanských a západoevropských kultur (na příkladě Estonska)*, který byl přečten v nepřítomnosti autora. Příspěvek se věnoval formování a perspektivám „malé“ národní kultury, její identity, která historicky vznikala na průsečíku západní Evropy a bývalého Sovětského svazu, zároveň nastínil s využitím Ďurišinovy koncepce typologii současné estonské literatury v mezinárodním kontextu.

K jednotlivým tematickým blokům probíhala často bouřlivá diskuse, která se soustředila na řadu otázek. Za prvé se debatovalo zejména o smyslu a podstatě komparistiky, která v postmoderním období rozkolísaných kritérií brání pozici literární vědy a bere na sebe úkoly literární historie (pojetí komparistiky jako „literatury absolutní“ – F. Jost). Budoucnost srovnávacích studií je třeba hledat v jejich antropologizaci a filozofičtění obsahu a metod. Druhý okruh problémů se dotkl ideje jednotné střední Evropy a strukturálního systému slovanských literatur. Věčná dilema, zda v terminologickém označování používat singulár či plurál proti sobě pomyslně postavila většinu přítomné badatelské obce a část polských slavistů, kteří stáli na stanovisku národní identity a kteří se odvolávali na názory J. Kleinera a M. Bobrownické. Na obhajobu strukturální jednoty slovanských literatur však zazněly přesvědčivější argumenty dovolávající se prací F. Wollmana a D. Ďurišina (L. N. Budagova, Ch. Balabanova, S. Stojmenská-Elzeser, P. Koprda, M. Zelenka ad.), jež teorie multiliterárních centrismů a společenství je šancí pro malé kultury a literatury.

Diskuse se nemohla vyhnout ani módnímu feminizmu: konstatovalo se, že existuje rozdíl mezi feministickou literaturou a literaturou psaných ženami; z tohoto hlediska feministické psaní, jak vyplynulo z diskuse, by mělo explicitně představovat ženskou problematiku ryze z ženského pohledu.

Poslední den rokování 26. 5. 2006 se uskutečnilo zasedání Komise pro srovnávací dějiny slovanských literatur, které zahájila její předsedkyně H. Janaszek-Ivaničková (místopředseda H. D. Scholze, sekretář V. Olbrychowa). Ta rekapitulovala vznik Komise a charakterizovala její činnost. Členové Komise v diskusi ocenili společný projekt v podobě čtyřdílné edice *Literatury słowiańskie po roku 1989. Tom I.-IV.* (Warszawa 2005). Debatovalo se o způsobu vydání příspěvků z této konference, která byla společným výstupem členů Komise. Jako vydavatel se vedle domácího Lowicze nabídla univerzita v Sapporo, zvažovala se i finanční participace Ústavu slavistiky FF MU v Brně jako předního středoevropského slavistického pracoviště. Sborník se stejnojmenným konferenčním názvem by měl být určen pro zahraniční odbornou veřejnost, jeho kolektivní prezentace je plánována na XIV. mezinárodní kongres slavistů v makedonské Skopji 2008; odtud i volba anglického znění s ruským resumé.

Reprezentativní konference, na níž se sešli přední evropští slavisté a komparatisté, se pokusila odkrýt spletitý labyrint současné světové komparatistiky, která se začíná proklámat jako univerzální věda, jako pomyslná a alternativní teorie literatury. Volání po novém paradigmatu srovnávacích studií odráží současné sociální a geopolitické změny globálně a nadnárodně propojeného světa. Komparatistika s pevně vymezeným předmětem a metodami překračuje své ustálené hranice, spíše se pohybuje na horizontu rozmanitých kulturních řad a otevřených struktur. Podle některých badatelů (Z. Mitosek) komparatistika znamená poslední pokus zachránit „upadající“ literární vědu, svou přirozenou polykulturností a interkulturností (E. Miner) může poskytovat přirozenou ochranu před zglobalizovaným světem. Tyto trendy, jak ukázala většina příspěvků, zasahují i slovanské země, kde radikální transformace po roce 1989 vyvolaly v komparatistice totální krizi metod, předmětu i definiční stability. Na straně jedné nové paradigma jakoby se utvářelo chaoticky a neregulovaně ze sebe sama, na straně druhé se však uplatňuje vědomí, že všechna paradigma jsou smrtelná a všechny doktríny relativní. Komparatistika může krizi využít ve svůj prospěch, pokud bude transkulturní a transkontinentální, pokud se bude snažit pokorně a citlivě porozumět střetávání, sdílení a dialogu nejrůznějších světů a kultur.

Miloš Zelenka

Třináct let po: jubilejní česko-slovenská konference v Brně

Již 10. česko-slovenská konference, z níž jako obvykle bude připraven další svazek *Brněnských textů k slovakistice*, se 7. prosince 2006 konala v zasedací místnosti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – bylo to v roce 10. výročí založení oboru slovakistika na Masarykově univerzitě. Každá konference byla věnována určitému problémovému okruhu a její název vyjadřoval někdy i kontroverzní ráz tématu (např. *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost, Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy, Literatury v kontaktech. Jazyk – literatura – kultura. Česko-slovenské vztahy v slovanských a středo-*